

(1041) կայսրը Ս. Կոզմասի վանքը առանձնացած էր. ճնճողուկ իրեն խորհուրդ տուաւ իբրեւ կրօնաւոր մեռնելու Նա սքեմ հազաւ, մագերէ կտրեց, և սկսաւ խիստ ճգնութիւններ ընել. բայց հիւանդութիւնը իրեն թոյլ չէր տար հասարակաց ժամերգութեանց մասնակցելու. իւզճի նոր խայթերու առիթ չտալու համար՝ քիւզանդացիք կայսրը անկողնով միասին եկեղեցի կը տանէին, ժամերգութեան աւարտելէն յետոյ՝ սենեակը կը վերադարձնէին. Դեկտեմբեր 10ին՝ այս փոխադրութենէն քիչ յետոյ մեռաւ կայսրը:

Ճնճողուկ ալեւոր և խիստ ճգնաւորի մը պատկերն է՝ կանգնած այդ հիւանդոտ կայսեր զխուռն վերեւ. փոխանակ զինքը մը խիթարելու՝ կը սարսափեցնէ ու նորանոր ապաշխարութեանց կը բռնադատէ¹:

Կայսեր մահուան օրը՝ Ս. Կոզմասի տօնը կը կատարուէր:

Ճնճողուկի գրական աշխատութիւնը. — Ճնճողուկէն հասած է մեզ միակ գրութիւն մը². «Մեկնութիւն Քրիստոսի ութ երաւութեանց» որ ղեռ անտիպ է և կը զբտնուի վատիկանու ձեռագիրներուն մէջ³:

Հ. Կ. Տ. ՍԱՀԱԵԱՆ

Շարայսրեկի

ՊՐՈՖ. ԼԵՄԱՆԻ

Նիւլեթեր Հայաստանի Ռեսուրսն պատմութեան.

Ա. Սարգստարեկի տրանսկրիպտներ

Թիւ 45-47. Սարգստարեկի տրանսկրիպտներ, Լուսինայի որդւոյն երեք արձանագրութիւնք Սարգստարեկի հսկայական կոյտին վրայ. սա վանայ ժայռին արեւմտակողմ և դէպ ի ծովակն շինուած է, և միանգամայն ինծի ծանօթ նախահայկական պարսպաշինութեան մեծղի՝ օրինակը կը ներկայացնէ, մեծ, կանոնաւոր յղկուած քարերով:

Թիւ 47. Ի մէջ 45 և 46 թիւերու, պարսպաքարի երրորդ շարքին վրայ, և նոյն իսկ ձախակողմէն երրորդ հսկայական կոյտին վրայ կայ արձանագրութիւն մը, առաջին անգամ մեզմէ գտնուած և միայն սկզբի տողերը մնացած:

Երեք արձանագրութեանց սկիզբն նոյն կերպով է.

«Արձանագիր (պատգամաւորութիւն) Սարգստարայ¹, մեծի արքայի»:

Թիւ 48.

Բ. վանայ ժայռի զոռի սեւեկիկը (Oferfennische).

Շատ հաւանականաբար Սարգստար Ա.ի կը վերաբերի, ըստ ոճոյ գրոցն և ըստ տեղւոյն դաստիւղով, նաև աստուրական արձանագրութիւն մը, զոր և մեր արշաւանքին ժամանակ վանայ ժայռին հարաւակողմ, սարի ծայրին մօտ, կենդանի քարէ փորուած սեւեկիկի մը մէջ գտայ, որոյ

1. ՏՅ՝ Լրագ., հտ. 14 էջ 305. — «Par le conseil d'un moine, nommé Zinziluc, son directeur inseparable, il se depouilla de la pourpre. — Muralt աւելի ուղիղ ձեռով կը գրէ տեւեր. «Michel poussé par le moine Cosmas Tzintzoulouce se fait raser» (Chronographie byzantine, էջ 620). — Քրոնոգրաֆէր՝ որ ճնճողուկի ոչ դարը կը նշանակէ՝ և ոչ ալ իր պատմական զօրը կ'ահնարէ՝ իր գրուածքը յիշատակած ժամանակ՝ զայն կ'անուանէ «Tzintzilukios Kosmas» էջ 160.

2. Քրոնոգրաֆէր էջ 160.

3. Cod. Vatican. Ottob. 459 saec. 15 fol. 67-108. — (Քրոնոգրաֆէր, էջ 160).

1. Խնդիրը, թէ այս Սարգստար Ա.ի որդի Լուսինայի, արքայ Նաբիթի, նոյն է արդեօք Ուրարտացի Սարգստար Բ.ի հետ, յաջորդին Արամի Ուրարտացոյ, հակառակորդին Սարգստար Բ.ի, Խալդէիսի հօր հետ, կարելի է ստուգութեամբ վճռել մեր ձեռքը ունեցած Նիւլեթի սակաւութեան պատճառաւ՝ (տես Verh. Berl. anthropol. Ges. 1894 S. 488).

երկու պատերէն մէկն հարուստեղէկ իսկ միւսն գծուած հետքերը կը ցուցնէին արձանագրութեանց¹ :

Իւր բովանդակութիւնը, որ զոհի նուէրներու վրայ կը խօսի, և ի մէջ այլոց «8 եզ», «զոմէշ», կ'արդարացնէ Զոֆի սենեկիկ անուանակոչութիւնը:

Գ. Աստուրա-խաղիական երկնզուսանիմաստարական խմբագրութիւնը:

Ամրողշութեան համար հոս յիշուած ըլլայ նաև երկու երկնզուսաններու աստուրական խմբագրութիւնն, որ է Իպուինիս — Մենուասայ կոթողն ի Գելիշին և կոթողն ի Թոփզաւէ. անդրազոյն ամէն տեղեկութիւնը այս երկնզուսաններու վրայ և երկու խմբագրութեանց փոխադարձ վերաբերութիւնը կը վերաբերին ուրիշ կարգի մը:

Թիւ 49. Աստուրական արձանագրութիւնն ֆել — և — սինի (Kel — ä — sin) կապոյտ կոթողին արևմտակողմին. հրատարակուեցաւ իւր զոնողէն, ի de Morgantէ, ի վաղուց ծանօթ արևելակողմեան խաղիական արձանագրութեան հետ միասին²:

Բնագրի մասին տես, Berl. Sitzungsber. 1900 S. 611, sub 17; Journal of the Royal Asiatic Society, oktober 1901, pag. 653 ff. (A. H. Sayce); Anotole Heft 1|1904; ZDMG, 58 (1904), S 825 ff.

Թիւ 50. Իսկ Ռուսաս Ա. ի թոփզաւէ գտնուած կոթողին աստուրական խմբագրութիւնն, որչափ որ մնացած կամ պահուած էր, ևս հրատարակեցի ինքնագրութեամբ (Autographie) ի ZDMG, հտ. 58, (1904) էջ 837:

Մ Ս Ս Ն Ե Բ Կ Բ Ո Ր Գ

Նիւթեր խաղիացուց քաղաքակրթութեան և ծագման մասին, գլխաւորապէս վաղնայ մօտ Թոփրաքզաւէի պեղումներէն:

Նախահայկական խաղիացուց քաղաքակրթութեան մասին ամենէն առաջ գաղափար մը կու տան իրենց արձանագրութեանց հետ իրենց ժայռի սենեակներն և ժայռի բերդերն. սակայն որ և է խորագոյն ծանօթութիւն մը բնականապէս միայն պեղումներով կարելի էր ստանալ:

Այս նպատակիս ամենէն աւելի յարմար տեղն թուեցաւ մեզ վաղնայ մօտ Թոփրաքզաւէի բերդն. վասն զի, նախ, նա եղած էր նիստ գլխաւոր աստուծոյն և թագաւորաց՝ խաղիական պետութեան զոյութեան բովանդակ երկրորդ կիսոյն մէջ. երկրորդ, վասն զի Անգղիացուց պեղման փորձերն, ղծբաղդաբար շատ քիչ կարգաւորութեամբ կատարուած, արդէն թանկագին արդիւնքներ տուած էին, առանց սակայն ըստ ամենայն երևութի սպառած ըլլալու ինչ որ ժայռին գազաթը լեռնացած աւերածոյի և հողի կոյտերն կը ծածկէին: Որովհետեւ երբ Անգղիացիք արդէն շատոնց իրենց պեղումներն դադրեցուցած էին, շարունակ վաճառքի ելան դեռ շատ կարեւոր կտորներ ճիշդ այդ տեղէն հանուած:

Բաց ի Բրիտանական Թանգարանէն, որուն հին արևելեան հաւաքածոյին մէջ ընդունեցութիւն գտած են անգղիական պեղման ժամանակ յերևան ելնող փոխադրելի կտորներն, ժամանորապէս ունին արքունի Թանգարաններն ի Պերլին քանի մը հնաւորբրական վկայներ խաղիական արուեստի մասին, և որք յառաջակողմեան Ասիայի հաւաքածոյին մէջ դասուած են: Ընդհանուր վարչութեան կ'արտայայտեմ իմ անկեղծագոյն շնորհակալութիւնս այն հրամանին համար, որով թոյլ տրուեցաւ ինձ լուսանկարել շատ մը ցարդ չհրատարակուած կարեւոր կտորներ և հրատարակել զանոնք՝ ի բաղդատութիւն մեր նիւթին:

1. Berliner Sitzungsber. 1900, Seite 626, sub 143.

2. Excursion scientifique en Perse par J. de Morgan. Tome quatrième. Recherches archéologiques. Première partie. Paris 1896 pl. XXVI.

խաղիական քաղաքակրթութիւնն ըրն-
նած կամ ուսումնասիրած ժամանակ իմ
զլխաւոր ճիգս պիտի ըլլայ ջանալ այն-
պիսի կէտեր գտնել, որք ցուցնեն այդ ժո-
ղովորեան ղնագոյն բնակատեղին և քաղա-
քակրթական նախնաւորն վերաբերութիւն-
ներն¹ :

Ուրարտացիք — Խաղիք յայտնապէս
նախապատմական ժամանակի մէջ այժմեան
Հայաստան զաղթած են² : Հոն կրնանք
հետեւիլ իրենց պատմութեան³ իններորդ
դարու առաջին կէսէն մինչև ի վերջ եօթ-
ներորդ դարու կամ մինչև ի սկիզբն վե-
ցերորդին :

Ուրարտու անունն առաջին անգամ
յերեան կու գայ Ասորհնասիրբազ Գ.ի
(885—860 Ն. Ք.) քով, որ Standard
արձանագրութեանը մէջ իւր ի հիւսիս ը-
րած աշխարհակալութիւններն կը դնէ,
Սուպնատայ աղբիւրէն մինչև Նիքրու սա-
րիտակի, և տարբեր օրինակի (variante)
մը վրայ մինչև Ուրարտու թէ՛ Սուպնա-
տայ աղբիւրն, հակառակ հին կարծեաց,
չէ ի Հայաստան, մենք գիտենք զայն
այժմ. ինչպէս նաեւ այն թէ Նիքրու ի
Տուր — Աբդին⁴ (Tur-Abdin) կը զբո-
նուի, որ է նմանապէս Տիգրիսի ձախ և
հարաւակողմն :

Ուրեմն տարբեր օրինակն թագաւորի
արշաւանաց ընդարձակագոյն նուաւորի մը
կը դնէ :

Միեւնի աւելի յստակ կերպով կը ներ-

կայանան Ուրարտացիք նախ Սաղմա-
նասար Բ.ի (860—826 Ն. Ք.), Աս-
սորհնասիրբազ Գ.ի որդւոյն ժամանակ :
Տիգրիսի—անցքին (Tigris-tunnel) հիւսիս
և հիւսիս—արեւելեան կողմն Արածանոյ
մօտ կը բնակին Ուրարտացիք նորա ժա-
մանակ, հոն փնտռելու է զԱրգասկուն,
Արամայ Ուրարտացւոյ մայրաքաղաքն :

Ընդ հակառակն Տիգլատպիլեսէր Ա.ի
(իրը 1000 Ն. Ք.) ժամանակներն ի Հա-
յաստան դեռ չէին նստած Ուրարտացիք :
Վասն զի սա Նաիրի երկրին դէմ ըրած
արշաւանաց մէջ կը համրէ անոր վերա-
բերող բոլոր ժողովուրդներն, նաև զա-
նոնք որ Վանայ լճին շուրջը կը բնա-
կէին, և որոնց մէջ այնպիսի ժողովուրդ-
ներ, որոց յետոյ ասսուրական և մասամբ
խաղիական արձանագրութեանց մէջ կը
հանդիպինք. այսպէս մասնաւոր կերպով
հիւսիսագոյնն այդ պետութեանց, Դաիա-
նէն և հարաւ — արեւելագոյնն Տուրմի : Ընդ-
հակառակն Ուրարտու ոչ մէկ բառով կը
յիշուի, թէ՛ Տիգլատպիլեսէր Ա. ինքնին
մասամբ քալած է այն երկրիւր, ուր Սաղ-
մանասար Բ. Ուրարտացիներն գտաւ : Եւ
Ուրարտացիք Վանայ լճին, « Նաիրեայ
ծովուն »⁵, արեւելեան եզերքն զլխաւորա-
պէս, դեռ հասած չեն տեսնուիր նոյն իսկ
Արամայ ժամանակ, որ է Սաղմանասար
Բ.ի կառավարութեան մեծագոյն մասին
ատեն :

Հետեանքը պէտք է մերժել, թէ Ու-

1. Ներկայ աշխատութեան համար երկրորդական քան
մ'են ուրիշ տեսակէտեր : Յոյսը, Թօփրաքալէի զերմա-
նական պիղղուններ⁶ ուղիղ գնահատմամբ իրենց հնաթօ-
սական կարեւորութեան⁷ արդիւնի մը վերածուէին յա-
տուկ թանգարանով մը, տակաւին չէրագործուեցաւ : Յե-
տին պարզայի մը համար, յուրմ առոնք բաժանուին
կամ գրուին, զէթ մտածնաբարպէս անոնց միտութիւնն
պահուած միայ հոս, առանց սակայն մեր նպատակն ըլ-
լալու համարիլ այն անթիւ կտորներն և կամ միայն ներ-
կայացողիւներն աճէն խմբուելու Այս տեսնուող կ'ար-
բարքնէ նաև զայն, զէթ Թօփրաքալէի վրայ ըրած ար-
ժանագրական զիւտերէն առանձին կտորներ հոս, իբր
էական մասունք հաւաքածոյին, նկարարութեան աւար-
կայ իզած են : Դարձեալ յիշելու է որ, առոնք զբեթէ
ամօնքն քաղաքակրթական — պատմական տեսակէտով ոչ

ինչ նուազ կարևոր են, քան արձանագրական կամ հա-
զրական պատմական իշխատակարաններ :

2. Klio IV (1904) էջ 391. Դրան 5.

3. M. Streck, Zeitschr. f. Assyriologie XIII (1898), էջ 82—87.

4. Հմմտ. M. Streck, Z. f. Ass. XIV, էջ 119.
« Հնագոյն ժամանակի մէջ — այսպէս Տիգլատպիլեսէր
Ա.ի առեւ — Վանայ լճին շրջակայն Ասորեստանցոց-
մէ զիտ պարզապէս Նաիրի անուամբ կը նշանակուի :
Նախ Ասորեստանիւրադի ժամանակ, զուցէ համաժամա-
նակ հոն կամ նախնաշրջական կողման պետութեան
հիմնարկութեան հետ, յերեան կու գայ Ուրարտու ա-
նունն, որ այնուհետև ճշդիւ Նաիրիէն կը զանազա-
նուի » :

բարտաքիւր — խաղիւր Տիգլատպիլեսէր Ա.ի և Ասուրնասիրբարդայ մէջ գտնուող ժամանակի մէջ սկսած են իրենց բնակավայրը գաղթել:

Բայց ուսկից:

Երեք ուղղութիւն կրնան նկատի առնուիլ.

Ա. արեւելքէն, Ասորպատականէն, մասնաւորապէս Թաւրիզ—Պայագիտի ճամբով, Ուրմիյ լճի հիւսիս — արեւմտակողմ գլխաւոր երկրի վրայէն, որ Ասուրնասիրբարդ Գ.ի ժամանակէն ի վեր Գիլզան (նաեւ Kirzan) անունն կը կրէ:

Բ. հիւսիս—արեւելքէն և այդ կրնայ ըլլալ, ա, Կովկասը կեդրոնէն կտրող անցքի վրայէն, (այսօր «վրական բանակուղի»)- այս է ճանապարհն զոր յետոյ կիմֆերը բռնեցին. ք, Կովկասի արեւելեան ծայրէն, Տէրպէյնտի անցքի վրայէն, կասպիական ծովու եզերքէն, (երանեան Սկիւթաց Ասիա յարձակելու դուռն):

Գ. արեւմտքէն, Թրակեան գաղթականութեան ընթացքին համապատասխանող, Ասոնց (== Թրակեան ժողովրդոց) ամէն նոր ալիքն ցոյց տուաւ իւր վերջին ներգործութիւնն այնու, որ յառաջ մղեց նախկին բնակիչներն — Ոչ—հնդգերմանականներն, ինչպէս նաեւ զասոնք յառաջ մղող Հնդգերմանականներու յառաջ թափանցող առաջին խաւերն — արեւմտքէն դէպի արեւելք¹, ինչպէս որ մենք զայս պատմական ժամանակի մէջ կը տեսնենք Մոսքեանց և Տիրարեանց վրայ, որք էին Ոչ—հնդգերմանական, և Հայոց վրայ, որք Թրակեան—Փոքիգական ժողովրդոց կը վերաբերին:

Իրենց պատմական բնակավայրին մէջ խաղիւրը քաղաքակրթութեան տեսակէտով մնալուն ազդեցութիւն կրած են իրենց քաղաքական Թշնամիէն, Ասորեստանցի-

ներէն. և այդ ամենայայտնի կը տեսնուի ասսուրական բեհագրի (== տառ) փոխառութեամբ իրենց լեզուին համար, որ ասսուրերէնէ թուրքովին տարբեր լեզու մ'է՞, ինչպէս նաեւ խաղիւրեյնին հաւատարմաբար այն գոյնն և այն դարձուածքներն² տալուն մէջ որ ասսուրերէն արձանագրութեանց յատուկ են:

Թփրաքալէի պեղումներէն դուրս եկող կտորներն մեծաւ մասամբ կը վերաբերին պատմական շրջանի (Periode) երկրորդ կիսուն: Ժայռագագաթն նախ Տիգլատպիլեսէր Գ.ի (735 Ն. Ք.) յաղթական արշաւանքէն վերջ խաղիական պետութեան գլխաւոր բերդն եղած է. իսկ շինութիւն և զարդարումն տաճարին և այլ շինուածոց, ըստ ամենայն երեւութի, նախ Ռուսաս Երկրորդի և Երրորդի ժամանակ կատարուած են, կ'ընթացէ իբր 680էն 600ի³ մէջ: Դարձեալ, խաղիաց մօտ յերեւան կու գան, բաց ի հին արեւելքի մէջ մասնաւոր կերպով աչքի զարնող ընդհանուր շարունակելիութենէն որ և է քաղաքակրթական զարգացման, նաեւ շատ մը տարրինքն քաղաքակրթութեան մնացականութիւնն սաստկացնող. այսպէս, ասսուրածպետական և արարողական⁴ հետեւաբար և պահպանողական դրութիւնն խաղիական պետութեան, և անոր մէջ տիրող գաղափարներու, այն է խաղիաց մեծ սէր մը ազատութեան և ձկնորսի անկախութեան:

Ուստի զարմանալի պիտի ըլլար եթէ, հին ժամանակէն ի վեր եկած քաղաքակրթութեան վիճակն և աղբիւրն առած քայլերն⁵ անփոփոխ կամ գրեթէ անփոփոխ մնացած չլըլլային ասորեան մը նաեւ այն ճիւղերու մէջ, որք բաց էին ասսուրական ազդեցութեան, թողունք անոնք որոց մէջ խաղիւր վարժապետ եղած են ուրիշ

1. Հոս ի նկատի եկող գլխաւոր խնդիրներու մասին տես Klio IV, էջ 392:

2. Խաղիւրեյն — այս ոչ սեմական և ոչ հնդգերմանական լեզուին — այսօրուան կալականական լեզուաց, մասնաւորապէս վրացերէնի նմանութեան խնդրոյն մասին

տես Berl. Sitzungsbericht 1900, էջ 623, ժան. 1:

3. ZDMG 56 էջ 110 և այլն: 58 էջ 829:

4. Թիւրքերու մասին տես, Verh. d. XIII. Intern. Congres. էջ 134: ZDMG 58, էջ 82:

5. S. Verh. Berl. anthrop. Ges. 1892. էջ 486:

ժողովրդոց: Թէ՛ արդեօք մեր այս եղանակաւ ձեռք բերած յենակէտերն՝ խալդեաց իրենց նոր բնակավայրը բերած քաղաքակրթութեան նկատմամբ, բաւական պիտի ըլլան վճռական կերպով որոշելու համար իրենց ծագման խնդիրն, կարելի չէ յառաջագոյն գուշակել:

Մենք պիտի գտնենք թէ՛ այդ այդպէս է:

Այսինքն, առանց փնտռելու իսկ յեղեան կու գան շարք մը նմանութիւններ և վերաբերութիւններ արուեստի, ձևերու,

և պաշտաման (կրօնից) Միկենեան քաղաքակրթութեան հետ: Զատոնը կարելի է հետագայ տեսակէտներով իբր փաստ գործածել խալդեաց արևմտեղէն սերելուն համար, եթէ անոնք հակառակ դիտողութիւններով չընջուին կամ իրենց կարևորութիւնը չհաւաքին:

Թարգ. Հ. Յ. ԱՍՏՈՒՐԵԱՆ

Շարայարեյի

1. Հիւսագայի համար հմտ. «Aus und um Kretas», Klio IV (1904), էջ 389, և այլն.

ՈՒՐՈՒԱԳԻԾ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՅՈՑ

Ի ՍԿԶԲԱՆԷ ՄԻՆԶ

ՅՄԱՐԵԱՆՈՒՆԵՐ ԶԱՐԾՏՈՒԹԻՒՆՆ

Յ Ա Ռ Ա Զ Ա Բ Ա Ն

Այս վերջին տարիներս՝ Ազգ. Պատմութեան քննադատական ուսումն, օտար մատենագրաց մեր մասին տուած տեղեկութեանց մկատառումն, Ասորեստանաց ու Պարսից սեպածե կտոր արձանագրութեանց ըմթնըմուտը, և հայկական մամորիմակ վիմադրոշմ գրուածոց մասնական լուծումը, այնչափ փոխած են ի խորեմացոյ մեզ աւանդեալ պատմութիւնն, որ մոյն իսկ ուսմանը յամբողջեան մեր Պատմահայրն առասպել լայատուտ և երազապատում ամուսնել. սակայն լուրջ քննութիւնը հետզհետէ երևան կը հանեն խորեմացոյ պատմութեան իմջ իմջ դէմքերն ու դէպքերը, թէպէտ տարբեր ամուսմք, կարեւորութեամբ ու ժամանակագրական կարգաւ:

Այժմէն կարեւոր կը համարեմք լսել, թէ մեր բնագաւառ միշտ միեւնոյն բնակչութիւնն ունեցած չէ: Վաղեմի ժողովուրդն խալդեան կ'ամուսնէր իմր իմրներս, զոր մեծը Նախա-հայ է կոչենք. ասոնք երկրին միակ բնակչութեան էին մինչ Դդդար (ն. Ք.). և այդ ատեններն արևմուտքէն եկող Ասորեստան մասամբ հայաժողովուրդի և մասամբ այլ ամուսն հետ խառնուելով՝ յառաջ եկած է հայ ցեղը: Հաւանականաբար խորեմացին այդ երկու տարբեր ցեղերու աւանդութեանց մի խառնուրդն մերկայացուցած է. զորս ժամանակն պիտի մտնատէ ու լուսաբանէ:

Ուստի խորեմացոյ գործն մեր մի գանձարան մկտելու եմք՝ որ հաւանականաբար մեծ մասամբ ժողովրդեան բերմէն հաւաքուած աւանդութիւններով հիստած է, և կրնայ պատմական ուսումնասիրութեանց համար իր օգտակարութիւնն ունենալ:

Այս հայրենասէր գրչին՝ հայոցս պատմական կենաց սկիզբն Ասորեստանացիներն մամ ԶՅ դարեր յառաջ քան զԲրիտտոս մղելու ճիգն՝ հարկադրած է զայն (ըստ մեզ) երես միայն իշխանաց ցանկեր հաղորդելու, որք հաւանականաբար գոնէ իբրեւ իրարու յաջորդող վիհապետներ կամ կառավարչներ զոյումիւն ունեցած չեն: Այս ցանկերու միայն առաջնոյն (ստորագրոյն) շնորհիւ գրեթէ տասն դարերու ժամանակամիջոց մը զննած է:

Դիւ ժամանակն հասած չէ Հայկազնեան ամուսնեալայս կարեւոր շրջանի իրական պատմութիւնն գրելու. պատմական ու բանասիրական հետազոտութիւնը և Ազգ. սեպածե արձանագրութեանց կատարեալ ըմթնըմուտը՝ անշուշտ այս գործն պիտի դիւրացնեն, սակայն առ այս դեռ երկար տարիներու պէտք կայ:

Միևն կարեւոր համարեցիմք ցարդ ծնոք բերուած ծանօթութեանց շնորհիւ՝ ուրուագծել հաւանական պատմութեան մեծ գծերն, ու գրել մերկայ Նախա-հայն՝ որ կրնայ շատերու զարգաբար մը տալ այս մախմական շրջանի Ազգ. պատմութեան մասին, և իբրև առաջնորդ ծառայել գիտնոց ու բանասիրաց հետազոտութեանց հետեւելու:

Գործս երեք մասերէ կը բաղկանայ, առաջինն մեր բնագաւառի հիմն բաժանման, ամբողջութեան, ցեղի, ամուսնի ու լեզուի վրայ ընդհանուր տեսութիւն մ'է. երկրորդն այս երկրի բնակչութեան մինչ քրիստոսի հարստութիւնն (Արտաքսիան) քաղաքական պատմութիւնն է. իսկ երրորդն այդ ժամանակամիջոցի քաղաքակրթութեան պատմութեան մախափորքն է:

1908 Յուլիս

Ի Գաշիէ

Ս. Բ.